

TÜRKİYE : BATILILAŞMA (*)

Yazan : BERNARD LEWIS

Çeviren : H. TOPÇUOĞLU

Hukuk Sosyolojisi Profesörü

Türkiye, son yıllarda, Ortadoğu'nun diğer müslüman ülkeleriyle, göze çarpan bir aykırılık göstermiştir : dış siyasette bu ülkelerin çoğu, Batı'ya karşı, isteksiz fakat ümitsiz olmayan bir tarafsızlıktan açıktan açığa düşmanlığa kadar değişen tutumlar içinde bulunmuşlardır. İç işlerinde, bunların çoğu, ana hatları itibariyle birbirine benzeyen, dinî ve siyasi bir reaksiyonla karşılaşmışlardır. Mısır'da Nahas'dan, Faruk'dan, Necip'e kadar; Suriye'de Kuvvetli'den, Çiçekli'ye; İran'da Musaddık'tan, Kâşânî'den başlayıp belirsiz bir geleceğe kadar uzanan sürede, bütün cephelerde parlamenter hükümetlerin gerileyişini ya da meflûç hale gelişini ve diktatörlüğün gelişmesini gördük. Aynı süre içinde liderlerin milliyetçi üslupları, Fransa'dan aktarılan *millet* ve *vatan* fikirleri ile bağlantılı olan anayasal ve iberall milliyetçiliğin gerileyişini, buna mukabil, *ümmet* ve *kavim* gibi kelimelerle ifade edilen (ki *kavim*, eski arapçada silâhlı akrabalık gurupları demektir) dinî ya da zümrevî te-sânüt duygularının artışı maskeledi.

Oysa ki başka yerlerde bütün bu şeyler olup biterken, Türkiye Avrupa Konseyinin ve dolayısıyla Atlantik Antlaşmasının bir üyesi haline geldi. Hem de zoraki bir üye değil; tersine, istekli, hattâ coğrafi vaziyetleri itibariyle bir Atlantik teşkilâtında yer almaya âmâde olmaları gerekeceği sanılan diğer bazı ülkelere çok daha fazla hevesli, şevkli bir üye oldu.

Bundan başka, Türk dış siyasetine paralel bir iç gelişme olmuştur ki aslında belki de bu dış siyaseti mümkün kılan asıl bu gelişme idi : ba-

(*) BERNARD LEWIS - Turkey : Vesternization, in «Unity and Variety in Muslim Civilization» Ed. by Gustave E. von GRUNEBBAUM. University of Chicago Press. 1955. (Chicago ve Liège Üniversitelerinin ortak yönetimi altında Liège ve Spa şehirlerinde 1953 yılı Eylül ayında düzenlenmiş «İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİK VE ÇEŞİTLİLİK» konulu Milletlerarası Kongreye sunulan tebliğ ve tartışması).

şarılı ve sürekli bir batılılaşma hareketi, parlamenter idarenin geliştirilmesi ve ıslahı. Bu son durum 1950 Mayısındaki serbest ve dürüst seçimde kendini açıkça belli etti¹. Fakat, sonraki hadiseler bir anlamda daha da ilginç oldu. Demokratların zaferinden sonra tehlikeli bir devre geçti ki bu devrede büyük partiler arasında gittikçe büyüyen çekişme ve hoşgörüsüzlük parlamenter müesseselerin etkili bir biçimde işlemsini tehlikeye sokduğu gibi, irkî ve dinî fikirleri yayan isyancı örgütlerin ortaya çıkışı bizzat Türk Cumhuriyetinin varlığını da tehdit etti. Bu tehlike karşısında iki büyük parti kendi aralarındaki ihtilâfları ertelediler ve saflarını sıkıştırdılar. Bunların hareketi, Türkiye'de hem vatanseverliğin hem demokrasinin kuvvetini ispatlayan önemli bir işarettir. Şunu da ilâve etmeliyim ki bu büyük tehlike atlatılır gibi olunca parti liderleri, derhal, kendi mücadelelerine başlamak suretiyle demokratik usulü kullanma kabiliyetlerini, aynı derecede ikna edici diğer bir delille ispatlamış oldular.

Bütün bunlar niçin oldu? Türkiye'nin, kendisine Avrupa dediğimiz bu tarihî ve kültürel varlığın içine dahil edilmesi, hiç şüphesiz, tartışılabilir. Bu hususta, her ne kadar Atlantik Okyanusu Boğaziçi'ne açılmıyorsa da ve hattâ bizim atom çağımızda bile böyle yapacağına benzemiyorsa da, Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne karşı olan bir savunma paketine girmeğe hazır oluşunun sebeplerini bulmak kâfi derecede kolaydır. Türkiye'nin coğrafi vaziyeti ve tarihî tecrübesi, onu, muhtemel bir Rus tehdidi hakkında kendi komşularından daha fazla bilinçli kılmış olabilir. Aynı zamanda, onun, Sovyet halklarının birçoğu ile olan dil akrabalığı, Sovyet Emperyalizminin fiili gücü ve potansiyel kuvvetinden onu çok daha yakından haberdar etmiş ve Batı'nın farklılığına karşı daha hoşgörülü kılmış olabilir. Bununla beraber bütün bunlar kısmî ve hakikate uymayan bir açıklamadan fazla birşey değildir. En nihayet Türkiye, yüzyıllar boyunca Ortadoğu'nun diğer müslüman ülkeleriyle paylaştığı tecrübelerle sahip, onlarla sayısız din, kültür, örf, hukuk ve hâtırâ bağları bulunan Ortadoğulu ve müslüman bir ülkedir. Bir resmî siyaset farkından daha fazla birşey olan, millî hayatın ve medeniyetin topyekûn bir yönelişine, bir değişmeye varan bazı şeyleri açıklamak hususunda, sırf stratejik ve politik sebeplere dayalı düşünceler yetersiz kahr. Ortadoğu'nun diğer ülkelerinin yaşayan tarihi, bir hususu adamakıllı aydınlatmıştır ki o da Batı çizgisinde bulunmanın Türkiye'ye sağladığı faydalar ne olursa olsun, bu faydaları sağlamak istemiş olan hiçbir dev-

¹ Bu seçim hakkında, bakınız : B. LEWIS, Recent Developments in Turkey, «International Affairs, XXVII (1951), 320 - 31.

let, eğer Batı'ya yöneliş için Ülkede daha derin, daha genel bir eğilim ve kabiliyet mevcut olmasaydı, ortada basit bir siyasi ve askeri ittifaktan daha derin ve daha genel bir duygu bulunmasaydı, bâki kalmayı başaramazdı.

Bu safhada iki noktaya dikkat edilmelidir : bunlardan birincisi Türklerin, hâkimiyet icrasına uzun zamandan beri alışkın olmaları neticesinde kazanmış oldukları gerçekçilik ve pratik kabiliyet üstünlüğüdür. Türkiye, ne komitelerin odalarda toplanıp imâl ettikleri bir yeni Devlet, ne de bağımsızlıklarını kazanmak için yabancı idarelerle yaptıkları kavganın izlerini hâlâ üstlerinde taşıyan bir eski koloni parçasıdır. Türkler kendi evlerinde daima hâkim mevkide olmuşlardır. Bu suretle, gerçekçi bir ölçüp - biçme ve karara varma yeteneğini geliştirmişlerdir ve kendi kararlarının ve bunlardan doğacak sonuçların sorumluluğunu üstlenme gücünü kazanmışlardır ki bu, başka yerlerde yoktur. İleri sürdüğüm ikinci nokta ise, batılılaşma hareketinin, başka yerlere nazaran Türkiye'de daha önce başlamış ve daha ileri gitmiş olmasıdır. Yeni Cumhuriyetin Batı'ya dönük dış politikası genel bir yönelişin bir cephesinden başka birşey değildir. Diğer batılılaşma belirtileri hakkında şunları kaydedebiliriz : nispeten başarılı bir şekilde işleyen parti ve parlamenter hükümet, gittikçe büyüyen ferdiyetçilik ve kitlelerin kendine güveni; yeni roman ve desteklenen yerli hikâyeciliğin çabası ki edebî türlerin içinde en batılı olanı budur, ve İslâm ülkeleri içinde yalnız Türkiye'de kök tutmuştur. Çok sesli müziğin ve perspektifli resmin başlaması —henüz olgunlaşmamış olmakla beraber diğer İslâm ülkelerinden herhangi birinde bulunabilenden çok daha ilerdedir—; tiyatro, batı matematiği ve fizik'i; takım oyunları —Mısır'lular, tenis ve yüzme gibi ferdi başarı esasına dayanan sporlarda üstünlük gösterebilirler, ama, Ortadoğu'da onbir kişilik takımlarla gerçek futbol maçları çıkarabilenler yalnız Türklerdir—; sosyolojik tarihçilik ve soyut prensipler ve kişisel olmayan müesseseler hakkında gittikçe büyüyen bir saygı ve anlayış. daha açıkçası, Hükümdardan ziyade Devlet'e, lider'den ziyade Parti'ye ve programa sadakat ve daha başkaları...

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında Türkiye'nin batılılaşma tecrübesine, genellikle, İmparatorluğun eski Arap Eyaletleri de katılmışlardı. 1918 den beri ise arada tam bir farklılaşma görüldü; Türkiye'de bu akım genişledi ve derinleşti. Ötekilerinde ise yolundan saptı ya da geriye döndü.

Bu itibarla Türkiye, diğer müslüman ülkelerden, hattâ aynı bölgede bulunanlardan dahi pek önemli bakımlardan, pek farklı durumdadır.

Bu farklar karmaşık niteliktedir ve birçok kaynaklardan ileri gelmektedir : Tarihten, coğrafyadan, kendisine «millî karakter» dediğimiz o elle tutulmaz gözle görülmez şeyden. Burada bizi ilgilendirebilen problem şudur : bu farklar ne nisbette Türk medeniyetinden ve millî hüviyetinden ileri gelmektedir, yani ne derece doğustandır ve süreklidir, ne nisbette sadece yeni şartların ve hadiselerin neticesidirler? Bu, sadece bilimsel açıdan ilginç olan bir mesele değildir. Daha da önemli bir konudur. Tocqueville'in Fransız İhtilâli hakkındaki müşahedesi gibi, İhtilâl'in med ve cezri sona erip kabaran sular çekilince, arazinin geleneksel sınır taşları yeniden su yüzüne çıkar ve tarihin akışı, hemen tamamıyla, tufandan önceki mecrasına döner. Zamanımızda bu müşahede Rusya'da doğrulanmıştır. Eğer biz, Türkiye'de ne olduğunu bilmek istiyorsak, görmüş olduğumuz gelişmelerin ne kadarının, taşan suların üstünde yüzdüğünü, ne kadarının nehir yatağının dibine kök saldığını anlamamız önem kazanır.

Açıkçası, Türkiye'de millî kültürden ve millî karakter özelliklerinden ileri gelen bir fark vardır. Nitekim kimse, ne İngiliz, Fransız ve İtalyan kültürleri arasındaki farkları inkâr edebilir, ne de bunların hepsinin Batı Hıristiyanlığının ortak medeniyetinin parçaları olduklarını. Biz, belki, sorularımızı şöyle ifade edebiliriz :

I — Hangi «İslâmı - ilgisiz» unsurlardır ki İslâmı birleşerek ve onu etkileyerek, İslâm'ın, Türkiye'deki o kendine has niteliğini meydana getirmiştir?

II — Zamanımızda, Türkiye'nin, geri kalan diğer İslâm dünyasından farklılığı, ortak bir medeniyet içindeki millî farklılıktan daha mı öteye gitmiştir ve bu mesafe, bir farklı medeniyete katılma derecesine varmış mıdır?

Bu sorular, açıkça birbirine bağlıdır ve ikincisine verilecek herhangi bir cevabın birincisi için geçerli olan delile dayanması lâzımdır. Bu sorulardan herbirine, enazından ikincisine etraflı bir cevap vermeye kalkışmak, benim için iddiaî, hattâ abes birşey olur. Zira bu, Tarih ilminden ziyâde, kehânet alanına girer. Bununla beraber, ilgili faktörlerden bazılarını, elverdiği kadar/şematik bir şekilde sıralamak ve gözden geçirmek faydalı olur.

Bu problem, geçen Yüzyıl boyunca şu ya da bu şekil altında, bizzat Türkleri bir hayli meşgul etmiştir. Bu nedenle onların konu üzerindeki görüşlerine kısaca gözgezdirmekle işe başlamak faydalı olabilir².

² Bakınız : B. Lewis, «History - Writing and National Revival in Turkey», Middle Eastern Affairs, IV (1953), 218 - 27.

On dokuzuncu Yüzyıla kadar Türkler, kendilerini, çok defa, sadece müslüman olarak düşünürlerdi. Kendilerini o kadar tam bir şekilde islâmiyetle kaynaştırmışlardı ki hüvviyetlerini yalnız islâm olarak tanımlamışlardı ki bir Türk milliyeti kavramı silinip gitmişti. Ve bu, kendi dillerini ve Devletlerini muhafaza etmiş olmalarına rağmen böyleydi. Hatta, kendilerinin İslâm içinde ayrı bir gurup oldukları şuurunu, Araplar ve İranlılar kadar dahi muhafaza edememişlerdi. Bu arada şunu da kaydedebiliriz ki "Osmanlılık" kavramı, Avrupa'nın tesiri altında teşekkül etmiş bir Ondokuzuncu yüzyıl icâdıdır. Daha önceleri "Osmanlı" terimi, bir milliyeti değil; fakat Emeviler, Abbâsiler ve Selçukiler gibi bir hânedâm, bir sülâleyi ifade eden bir terimdi. Modern anlamda Türklük fikri, ancak Ondokuzuncu Yüzyıl ortalarında görülür ve muhtelif kaynaklardan kök alır. Bu fikrin ortaya çıkışını ve gelişmesini etkilemiş olan kaynaklar arasında, 1848 İhtilâlinin başarısız denemesinden sonra Türkiye'ye sığınmış olan Macarları ve Polonyalıları sayabiliriz ki bunlardan bazıları ihtidâ ederek müslüman olmuşlardı ve zamanın milliyetçi ideolojilerinin Türkler arasında yayılmasında belirli rolleri olmuştu. Kezâ, Avrupa'daki Türk öğrenciler, özellikle Fransa'dakiler; Avrupalıların, Türk kavimlerinin eski medeniyetleri ve tarihi ile ilgili Türkoloji araştırmalarında elde ettikleri yeni bilgiler; Rus panslavizmi ile karşılaşan ve ona, -çirkin bir garâbet eseri olarak- bizzat Rus türkoğlarının keşifleri ile beslenmiş ve gittikçe büyümekte olan kendi milli şuurlarıyla karşı koyan Rusya Türkleri ve Tatarlar; Osmanlı İmparatorluğunun gayri-müslim teb'asından olan kavimler (ki hıristiyan olmaları dolayısıyla Avurpadan sızan milliyetçi fikirlere daha açık bulunuyorlardı ve sırası gelince bu hastalığın tâbi oldukları İmparatorluğun yöneticilerine de sirayetine yardımcı oluyorlardı) zikredilebilir.

Başlangıçta bu fikirler küçük bir aydınlar çevresi ile sınırlı kaldı. Fakat yavaş yavaş etrafa yayıldı, genişledi ve kesin zafer, ilk olarak, Cumhuriyet Hükümetinin kendi ülkesi ve halkı hakkında T ü r k i y e ve T ü r k adlarını resmen kabulü ile sembolleşti. Türklük duygusunun kuvvetlenmesi, islâmî tatbikat ve an'anenin ötesinde kalan ve Avrupaya doğru boyatan bir akım ile bağlantılı bulunuyordu. Bu akım-ya da bu hareket - önceleri sırf tatbikatla ilgili, sınırlı amaçları gerçekleştirmeye yönelik, kısa vadeli reform tedbirleriyle başladı. Sonunda ise bütün bir milleti, bir Medeniyetin sınırından diğer bir Medeniyetin sınırına geçirmeye matuf, kararlı, azimli, büyük çapta bir teşebbüs halinde gelişti. Burada, değişme kendine çarpıcı bir sembol buldu: Alfabe reformu (Harf İnkılâbı. Ç.). Yazı, her zaman, bir medeniyetin dini

hüviyetini belirliyen bir dış alâmeti olarak kabul edilmiştir, ve din de o milletin manevî damgası sayılmıştır. -Bu görüşümü aydınlatmak için, Yugoslavya ve Hindistandaki dillerin ve halkların bölünmüş, parçalanmış kaderlerini hatırlatmam yeterlidir. İslâm'da, dinin diğer bir dış alâmeti vardır ki o da hicrî takvimdir. Bu da mecburî olarak değiştirilmiştir.

Türkçü ve Batıcı akımlar iyice yerleştikten sonra ilginç bir yeni gelişme ortaya çıktı: daha eski, daha önceden varolan mahallî medeniyetlerle özdeşlik iddiası. Bu akımın benzerlerine diğer bazı İslâm ülkelerinde de rastlanmıştır ki aslında bu, dünyevî ve toprakla belirli (mülki) bir vatan kavramı, bir toprak ile onun üzerinde yaşayan halk arasında mistik ve sürekli bir bağın varlığı gibi avrupâî bir fikrin idhal edilmiş olması sonucudur. Bu fikir, Türkiye'de, sözde Anadolu akımla Hitit ve Trova teorilerinin ortaya atılmasını sağladı. Bu arada bir noktaya değinmek ilginç olacaktır: Türkler, eski Anadolu halkının akrabaları ve torunları olduklarını iddia ederlerken, Bizanslılar hakkında katıyen böyle bir tez ileri sürmediler. Zira bunlar hem Grek, hem Hıristiyan, hem de hâlen mevcut bir kavim olmakla, böyle bir iddia, kendi tezleri için üç bakımdan mahzur olacaktı. Hiç şüphesiz, Yahudiler de, bütün diğer Ortadoğu kavimleri gibi, Tarihten silinmişlerdi. Filistinli araplar ise derhal ve belki de haklı olarak, kendilerini Benî - İsrâil'le soydaş saydılar; tıpkı Güney ve Kuzey komşularının, kendilerini Fir'avun'larla ve Finikelilerle soydaş saymaları gibi. Türkiye'deki hareket, kısmen, siyasî idi. Yani, Türklere, kendileriyle meskûn bulunan ülke ile hüviyet birliği içinde oldukları hissini ve cesaretini vermek ve aynı zamanda tehlikeli Panturanist maceraların da cür'etini kırmak amacına yönelikti. Fakat, siyasî maksadla ilham edilmiş aşırılıklar ve mânâsızlıklarına rağmen, Türk tarihçilerinin Anadolu teorisi, hakikatin bazı önemli unsurlarını kapsamış, ya da daha ziyade, bunları gün ışığına çıkarmıştır.

O halde biz, modern Türkiye'yi yaratma yolunda rol almış olan belli başlı üç tesir akımını, ya da isterseniz, belli başlı üç gelenek çizgisini ayırabiliriz: İslâmî gelenek çizgisi, Türkçü gelenek çizgisi, ve karma yapılı olup, daha uygun bir terim bulamadığımız için, Mahallî (yerel) diye niteliyeceğimiz üçüncü gelenek çizgisi. Bu sonuncuya, Anadoluçuluğun yanında diğer bazı unsurları da idhal edebiliriz.

YEREL (Mahallî) AKIM

Bu terimle ben, karmaşık ve değişik bir gelenek ve kültür modelini tasvir etmek istiyorum. Üç akımdan birinin temeli Anadolu'dur ki bu-

nun önemini resmî Türk tezleri ısrarla belirtmişlerdir. Ancak bu yüzden, bizim, onu ihmal etmemiz gerekmez. Hititler en çarpıcı eserleri bıraktılar, ve bunlar pek bilinen teorilerin konularını teşkil ettiler. Fakat, Anadolu'nun diğer kadim halkları da, hiçşüphesiz, kendi özelliklerini taşıyan şeyler bırakmışlardı. Bununla beraber, Anadoluculuk, tek akım değildir. Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşunun ilk Yüzyılındanberi, bir Anadolu iktidarı olduğu kadar, bir Balkan iktidarı idi de, ve uzun süre Rumeli, asıl merkezi teşkil ediyordu. Rumeli, merkezî konumunu yalnız günümüzde kaybetmiş bulunuyor. Bu iki iktidarın kavşağında ise, binlerce yıllık Devlet ve medeniyet geleneği ile bir İmparator şehri olan Bizans - Konstantiniyye - İstanbul vardı.

Türkiye'ye giden herhangi bir ziyaretçi, özellikle Güney ya da Doğu yönünden giren bir kimse, Türk İslâmlığı içinde, bu binlerce yıllık mahallî geleneklerin canlılığını koruyan hatıraları karşısında hayretler içinde kalır. Birçok şey onun dikkatini bu hatıralara çekecektir : Üslûp ve yapı itibatıyla, Suriye ve Irak'ınkilere hiç benzemeyen, onlardan bu kadar farklı olan Anadolu köy evi ve câmii; Arap - İran tarzındaki "Klâsik" musikiye mukabil, kendisine Halk Müziği denen Türk müziğinin Balkan, hattâ hemen hemen Avrupalı tonaliteleri, Câmiler üzerindeki Bizans'ı andıran kubbeler ve gerek biçimsel tasarımlarda gerek köylü elişlerinde görülen Grek ve Güney Avrupa tipi dekoratif motifler.

Modern Türkiye'de Anadolu menşe'li unsurların yaşamakta devam ettiği, artık, tartışma götürmez. Türklerin hitit oldukları, ya da Hititlerin Türk olduklarını ispatlamaya hiç ihtiyaç yoktur. Fakat, âşikâr olan, geniş ölçüde bir sürekliliğin varlığıdır. Bu durum, bugün Anadolu'da yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmaların birbirine paralel gelişmeleri ile daha da açıklığa kavuşmaktadır. Anadoluda büyük çapta bir Türk kolonileştirmesi olmuştur. -ve bu, birkaç seferden daha fazladır.- Fakat, yerli halk, ne imhâ edilmiştir ne de göçe zorlanmıştır. Greklerin yukarı sınıfı ve kültürlü tabakası yerlerinden ayrılmışlardır, bölgenin yerli halkı ise, zamanla, yeniden temessül edilmiştir. Bu defa da İslâm ve Türk modellerine uymuşlardır. Kendi kültürlerinden çoğunu da muhafaza etmişlerdir. Özellikle, tarımla ve köy hayatı ile ilgili olan hususları : mevsimlerin değişimi, tohum ekme, mahsul toplama, doğum, evlenme, ölümle ilgili âdetler gibi. Yeni idhal edilmiş olan ve başka yerlerde olduğu gibi burada da esas itibariyle şehir kültürü niteliğinde kalan İslâmlık, bu gibi hususlarla az ilgilenmiştir.

Rumeli'nin etkisi, Fetih'ten sonra, nüfusun aşağı katlarından olmaktan ziyade, yukarı katlarından gelmiştir. Anadolu'nun aksine, Rumeli halkının büyük çoğunluğu, ne İslâmiyete ne de Türk diline hiçbir zaman temessül etmedi. Köylü kitleleri hristiyan kaldı. Dinde olduğu gibi, kültür ve dilde de yabancı olarak kaldı, Türklerin kültür ufkunun dışında yaşadı. Fakat, Balkan halkları, Osmanlı idareci sınıfı üzerinde pek büyük bir tesir yaptı. Bunun en önemli kanallarından biri "devşirmeler"di. Oğlan çocukların Devlet tarafından alınması usulü ile sayısız balkanlı hristiyanlar İmparatorluğun siyasî ve askerî seçkinleri içine dahil oldular. Hepsi bu kadar da değildi. Hattâ mahalli toprak sahiplerinden oluşan Hristiyan idareci sınıfı da, bir zamanlar zannedildiği gibi, tamamıyla yıkılmış değildi, belki, kendi topraklarında yaşamaya devam etmişler ve Osmanlı sistemine katılmışlardı. Arnavutluk'da On beşinci Yüzyılda henüz hristiyan tımar sahipleri mevcuttu³. O zamanlar ve daha sonraları, Rumeli hristiyan taburları, kalabalık birlikler halinde Osmanlı kuvvetlerine, gerek feodal sipâhiler olarak, gerek alelâde askerler olarak, hizmet ettiler. Bir yandan da ihtidâ ederek müsüman olmuş Rumelililer, İmparatorluğun bütün Eyaletleri üzerinde fief sahipliğine ve kumanda mevkiine erişmiş bulunuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunda Arnavutların ve Boşnakların oynadıkları büyük rol pek iyi bilinir. Diğer Rumelililerle birlikte bunlar "TANZİMAT" da ve bunu izleyen reformlarda önemli bir rol oynamağa devam ettiler.

Türkiye'nin Bizans'dan aldığı miras, bir zamanlar fazla abartıldı. Bazı tarihçiler Osmanlı Devletinde ve Osmanlı Cemiyetindeki herşeyi şu ya da bu Bizans kaynağına ircâ ettiler ve İstanbul'un 1453 yılında zaptından sonra Bizans müesseselerinin ve tatbikatının kitlevî bir biçimde kabul edildiğini söylediler. Bunların arasında en aşırı iddia Jorga'nınkidir ki bu zat Osmanlı İstanbul'undan, Tûrânî karakterde Üçüncü Roma olarak bahseder. Fuat Köprülü ise, pek meşhur monografisinde bunun çoğunun hatalı olduğunu ve gerçekte Osmanlı medeniyetindeki Bizanslı unsurların evvelce zannedildiğinden çok daha az olduğunu göstermiştir⁴. Bununla beraber, bu unsurlar, İstanbul'un fethinden

³ Bakınız : Halil İnalcık, «Timariotes chrétiens en Albanie au XVe ème Siècle. d'après un registre de timars ottoman», Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, IV (1952), 118 - 38.

⁴ Köprülüzade Mehmet Fuat, «Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri hakkında bazı Mülahazalar», Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, I (1931), 165 - 313. İtalyanca çevirisi : Centro di Studi Italiani (İstanbul) ve The Instituto per l'Oriente (Rome), Rome 1953. (Eserin yeni baskısı : Yayımlayan : Dr. Orhan Fuat Köprülü, ÖTÜKEN YAYINLARI, İstanbul, 1981. Çevirenin notu).

önce, hattâ, Osmanlı Devletinin kuruluşundan evvel Osmanlı medeniyetine girmişlerdi. Bazı hususların alınması, Anadolu Selçukları zamanına kadar geriye götürülebilir. Hattâ diğer bazıları için Halifeler zamanına kadar geriye gidilebilirki bunlar Türklere bizzat klâsik İslâm medeniyetinin parçaları olarak intikal etmiştir. Selçukîler için, uzun zaman birarada yaşadıkları Bizans'dan bazı müesseseleri almaları normal birşeydi. Zira o zamanlar Selçuk Devleti, Osmanlıların ortaya çıkışı sırasındaki gibi silik bir gölge haline dönüşmemiştir henüz.

Ancak, miktarları abartılmış, ve iktibas tarihlerinde hata edilmiş de olsalar gene de bu Bizans'dan alınmış unsurlar mevcuttur. Mikdarca belki daha azdırlar, ama kökleri daha da derindedir ve hattâ bunlardan bazıları, hiç şüphesiz, bizzat Bizans'dan bile eskidir. Mîmârîde Bizans motiflerinin yaşamakta devam ettiği daha evvelce söylenmişti. Fakat, herhangi bir cemiyetin. dinî mîmârî gibi bu kadar aslı, bu kadar tipik bir bölümü tek başına, mücerret bir hadise olarak ele alınmaz. Türk câmilerinde bu kadar evrensel ve bu kadar ısrarlı bir şekilde rastlanan bu Bizans kökenli unsurlar, daha da derin bir sosyal ve kültürel akrabaların ifadesi olmalıdırlar. Özellikle, İslâm gibi, dinin herşeye damgasını vurduğu bir cemiyet için bu büsbütün böyledir. Sadece bir ihtimal olarak şu akla gelebilir: belki biz bazilika tipi kubbeli câmi ile, islâmda ve Türk hakimiyetinde ilk defa görülen bir ruhânî hiyerarşinin zuhurunu birbirine bağlayabiliriz: Bu hiyerarşide mülki kazâ yetkisinin başında bulunan müftiler, bir Şeyhülislâmın, yani Devlet merkezi'nin müftüsünün yüksek otoritesine tâbi kılınıyordu ki, biraz fantezi yaparak, biz kendisini Osmanlı İmparatorluğunun Patrik'i sayabiliriz.

Mahallî tesirlerin diğer bir görünümü belki burada ele alınabilir. Rumeli ve İstanbul Avrupanın parçalarıdır ve Osmanlılar, tarihlerinin ilk safhalarındanberi Avrupa ile temasa gelmişlerdirki bu temas, başka herhangi bir islâm devletinin -hattâ Kuzey Afrika da dahil olmak üzere- Avrupa ile temasından daha uzun süreli ve daha sıkı olmuştur. İmparatorluk, önemli Avrupa topraklarını içine almıştır ve buralardaki Avrupalı halkı ve müesseseleri içine çekmiştir. Aynı şekilde, Avrupa ile temasını ticaret, diplomasi, savaş, ve miktarı az olmayan göçmen kabulü yollarıyla sürdürmüştür. Müteveffa E. Jacobs, yeni yayınlanmış bir makalesinde Fatih Sultan Mehmet'in Yunan ve Batı kültürüne duyduğu alâkaya dikkati çekti⁵. Bu, tek başına, soyut bir olay değildi. Os-

⁵ E. Jacobs, «Mehammed II, der Eroberer, seine beziehungen zur Renaissance, und seine Güchersammlung», Oriens, II (1949), 6 - 30.

manlı hizmetinde kendisine meslek sağlamak isteyen bir çok ihtidâ etmiş kimsenin getirdiği Batı bilgisi de az değildi. On dokuzuncu yüzyıldan önce Osmanlı'nın Batı'dan almış olduğu şeyler, başlıca maddî türden şeylerdi. Hem alanları, hem de tesirleri bakımından sınırlıydı. Fakat bugün, hemen hemen herkesçe bilinen bir hakikattir ki, bir medeniyetin, bir diğerinin tatbikatından ıktıbas ettiği hiçbir sınırlı ve soyut nesne yoktur ki sadece kendisinden ibaret kalsın. Dışardan sokulmuş her eleman, bir sonuçlar dizisini beraberinde getirir. İlk Osmanlıların Avrupadan idhal ettikleri harita, denizcilik, gemi inşası, topçuluk gibi hususları Onsekizinci yüzyılda matbaa, askerî mühendislik, Türk mîmârisinde İtalyan üslûbu (İstanbuldaki Nûr-u Osmâniye Câmîinde görüldüğü gibi) izlemiştir ki bütün bunların anlamlarının ve etkilerinin belki de yeniden bir değerlendirmesini yapmamız gerekir.

Bir örnek bize, Üçüncü Selim zamanında başlayıp gelişen büyük çapta Batılılaşma teşebbüslerinin temelini, aslında daha eskiden yapılmış ne kadar reformların ve ıktıbasların hazırlamış olduğunu gösterebilir. Üçüncü Selim'in en meşhur reformları arasında askerî Kara ve Deniz okullarının açılması bulunuyordu ki bu okullarda ders kitapları matbaalarda bastırılıyor ve Fransızca mecburî yabancı dil olarak programda yer alıyordu. Ülkede bu kitapları basacak tâbilerin bulunması imkânı bu reformların gerçekleşmesine çok yardım etti. Zira, 1729 yılındanberi matbaalar Türkçe kullanabiliyorlardı. Diğer dillerin matbaalarda kullanılmaları ise daha eski tarihlerde omuştur. Böylece, Avrupa üslûbunda ve yabancı öğretmenleri ile askerî okullar en geç 1734 yılındanberi faaliyete geçmiş oldu.

TÜRKÇE

Şimdi, modelimizdeki Türkçe unsuruna gelelim. Türkiye'yi ziyaret eden hayâlî müsafirimiz, ilk anda, Türklüğün ilk ve gözle görülür (ya da, daha çok, kulakla duyulur) alâmeti ile karşılaşacaktır ki bu, Türkçe'dir. Yabancı tesirlere uzun süre maruz kalmasına rağmen, yenilmezliğini ispatlıyarak yaşamakta devam etmiş olan Türkçe. Bilginler, Türkçenin, temasa geldiği diğer dillere mukavemet etmek, onların yerini almak, onları bertaraf etmek hususunda dikkate değer bir direnme kaabiliyeti olduğuna işaret etmişlerdir. Bizim hayâlî müsafirimiz, Türk geleneğinin bir alâmeti olan Türk dili ile, otorite ve karar verme alışkanlığı, ve dolayısıyla nefse itimat hissi arasında bir bağlantı kuracaktır belki. Zira bunlar, Türklerin islâm dünyasındaki tarihî rollerinden kalma niteliklerdir ve belki de ufak bir hayal gücü ile, bu dilde

bir hedef gösterme ve yön verme havası seziniyecektirki bu, bazan kulakları tırmalayan ama çok defa uyaran bir duygudur.

Dil, gerçekten, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitlenmiş kültürüne, Türklerin, en önemli -ya da herhalde teşhis edilebilmesi en kolay- katkısı olmuştur. Bir zamanlar Arap dili ve İslâm akidesinin oynadığı rol gibi, şimdi de Türk dili ve İslâmın sünnî mezhebi hâkim sosyal sınıfın üyesi olmak için zorunlu nitelikleri temsil ediyorlardı. Osmanlı Türkçesinde zengin ve incelmış bir ifade vasıtaları bütünü, bir İmparatorluk medeniyetinin değerli bir âleti yaratılmıştı. Fakat, Osmanlı hâkim sınıfı ile, İslâm İmparatorluğuna patriarkal Emevî Halifeler zamanında hâkim olan Arap idareci sınıfı arasında hiçbir gerçek benzerlik yoktur. Osmanlıların hiçbir ırkî üstünlük iddiâları yoktur, hiçbir inhisarcılıkları yoktur. "Saf" Türk soyundan gelme hususunda hiçbir ısrarları yoktur. İlk Halifeler zamanındaki Arap efendilerin, İslâma sonradan girmiş "gayrı - Arap" unsurlar hakkında kullandıkları "mevâlî" deyiminde ifadesini bulan ve onları aşağı seviyede tutan ayırtgözetmelere benzeyen hiçbirşeyleri yoktur. İslâmlık ve Türk dili, Kürtlere ve Araplara olduğu gibi, Arnavutlara, Rumlara ve İslavlara da gerçek iktidarın ve sosyal statünün yolunu açan giriş şartları, bu mevkilere kabul edilme için gerekli nitelikler demektir. Bir zaman için Türkler, biraz millî şuur, Arapların ve İranlılarınkinden çok daha az bir millî şuur, gösterdiler. İslâmöncesi Türkler, ne de olsa, vahşiler değildi. Belirli bir medeniyet seviyesinde, kendi Devletleri olan, dinleri olan, ve edebiyatları olan halklardı. Bununla beraber, Avrupalı bilginler tarafından Onsekiz ve Ondokuzuncu Yüzyıllarda keşfedilmelerine kadar, birkaç parçası hariç, bu medeniyetin hemen hepsi İslâm içinde unutulmuş ve izleri silinmişti. Arapların Eski Arabistan'da Câhiliyye devrinin kahramanlık günlerine ait hikâyelerine, Perslerin Eski İran İmparatorları olan Kâyanian ve Pişdâdidân'ın geçmişteki zaferleriyle öğrenmelerine, hattâ, Fir'avun'ların, harap fakat pek cüsseli âbidelerine yakıştırılmış, anlamı belirsiz efsânelerine benzer hiçbir şeye Türklerde rastlanmaz. Halk şiiri ile ve şecere efsâneleri ile ilgili birkaç parça dışında, bütün İslâm-öncesi Türk mâzisi unutulmuştur. Hattâ, Karahanlılar gibi Onuncu Yüzyılda yeni islâm olmuş bir Türk hânedânı bile kendi Türk cedlerini unutmuştur ve kendisine İran efsânesinden alınma bir isim takmıştır: Afrâsiyâp hânedanı. Hattâ, asıl "Türk" kelimesi ve onun taşıdığı anlam dahi, bir mânâda, hep İslâmîdir. Her ne kadar "Türk" kelimesi, İslâm-öncesi yazılarda geçmekte ise de, bu kelime, birbirleriyle akrabâ olan birçok step halkları içinden yalnız bir danesini ifade eder.

Bu kelimenin, bütün gurubu kaphyacak şekilde genişletilmiş bir mânâda kullanılması, hattâ belki de bizzat böyle bir gurup kavramı ise İslâm'dan itibaren başlar, hattâ İslâm'la aynısey olur ve tarihî Türk milleti ve kültürü -hattâ bir mânâda dili de- son bin yıllık süre içinde aldığı bütün şekilleri ile, hep, İslâm içinde doğmuştur⁶.

Fakat, Osmanlı cemiyetinde ve Osmanlı kültüründe gerçek Türk unuru kendi bilincine varmamış veya bu, açığa vurulmamış olsa bile, son derece önemli bir yer tutar. İdareci sınıfta, evvelce gördüğümüz gibi, Türk olmayan unsurlar mevcuttu, hattâ bir zamanlar bunlar hâkim durumdaydı : İdare'de, Ordu'da ve ekonomik hayatta Rumeli'li ve Bizans'lı unsurlar; edebî ve dinî kültür dünyasında İranlılar ve Araplar... Türk unsuru Ondördüncü Yüzyılın sonuna doğru yeniden canlanmıştı. Osmanlılar, Doğu Anadolu'ya yayılırken Türk göçepelerinin daha büyük gurupları ile karşılaştılar ki bunların kabilevî teşkilâtları ve a'aneleri eldeğmemiş bir biçimde, Yarımada'nın Batısındaki mahallî tesirlerle bozulmamış, çözülmemiş ve henüz dağılmamış bir halde bulunuyordu. Burada, millî şuurun yükselişine delâlet eden daha birçok işaretler vardır : meselâ Osmanlı sultanları kendileri için, eski bir Türk unvanı olan "Han" deyimini kabul etmişlerdir. Osmanlı Hanedâmı ile Eski Türk tarihini birbirine bağlayan Oğuz Destanı benimsenmiş ve bu, Osmanlı sülâlesinin menşeleri hakkındaki resmî açıklama olarak kabul edilmiştir⁷. Biz, bu akımla, Köprülü'nün Türk Millî Edebiyatının İlk Mübeggşirleri hakkındaki⁸ monografisinde tasvir edilen daha sonraki edebî temayüller arasında, aynı şekilde, Osmanlılar'da, kısa sürmüş olan, bir Çağatay Türkçesi ve edebiyatı modası arasında bir bağlantı kurabiliriz. Bu akım, sınırlıydı ve birçok bakımlardan geçici nitelikteydi. Fakat bunun, Türk dilinin yeniden mevkiini sağlamlaştırmasında ve onunla birlikte, bir milletin hayatında dilin ihtiva ettiği ve dille beraber giden bütün şeylerin yeniden itibara kavuşmasında önemli bir tesiri oldu. Aynı şekilde, Osmanlı Devletinde göcepe Türk unsurlarının, ilk defa, büyük çapta ortaya çıkışı da bir anlam taşımaktadır ki artık bu unsur Türk nüfusunun önemli bir parçasını teşkil ediyordu.

⁶ Böylece, «Türk» terimi, İslâmın yayılmasındanberi, Türk menşe'li ve türkçe konuşan kimseler de olsa, müslüman olmayanlar hakkında kesinlikle kullanılmaz. Karşılaştırınız : P. Wittek, «Türkentum und Is'âm. I», Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, LIX (1928) 489 - 525.

⁷ P. Wittek, «Le Rôle des Tribus Turques dans l'Empire Ottoman», Melanges Georges Smets (Brussels, 1952), pp. 665 - 76.

⁸ Köprülüzade Mehmet Fuat, Millî Edebiyatın İlk Mübeggşirleri (İstanbul, 1928).

Wittek'in işaret ettiği gibi, göçepe Türklerin Osmanlı İmparatorluğu için önemi bir yedek etnik nüfus teşkil etmelerindendi⁹. Bu sıfatla İdareci sınıfın bir unsuru değillerdi, hattâ Devlet ve idareci sınıf bunlara kâh güvensizlikle kâh küçümseyerek muamele ederdi. Bununla beraber bunlar, içlerinden idareci sınıfın sağlandığı yedek askerî gücü temsil ediyorlardı. Kabile halkının Osmanlı İmparatorluğu içine akımı birçok yollardan oldu. Bunlardan biri, yerleşik hayata döndürme usulü idi ki bunda kabile halkı gittikçe artan bir ölçüde Anadolunun muhtelif kısımlarına yerleştirilir ve köylü tarımcılar haline getirilirlerdi. Bu, kısmen normal ekonomik faaliyetin işlemesi sonucu olurdu, kısmen de hükümetin belli bir siyasetinden ileri gelirdi. Ömer Lütfi Barkan, önemli bir etüdler serisinde Osmanlı İmparatorluğunda iskân'ın ifade ettiği mânâyâ dikkati çekti: halkın, yerleştirme ve kolonileştirme amacı ile bir yerden diğer bir yere nakli¹⁰. Bazan bu nakiller cezâî nitelikteydi, bazan da siyasî, iktisadî ve askerî maksadlara yönelikti. Böylece, meselâ halk iskânı yeni fethedilmiş eyaletlere, ya da hoşlanılmıyan bölgelere yapılırdı. Bütün bu iskân hareketlerinde göçepe halktan büyük ölçüde nüfus çekilirdi. Göçepe yerleştirilmesi sadece kırsal bölgelerle sınırlı değildi. Gerek belgesel, gerek edebî kaynaklardan sağlanan deliller, birçok şehirlerde kabilevi mahalleler bulunduğunu gösteriyor. Böyle bir süreç bir taraftan şehir, öte taraftan köylüler ve kabileler arasındaki sıkı ekonomik münasebetler bakımından kaçınılmaz nitelikteydi ve bu sonuçlar artan bir şekilde Türklerden oluşuyordu.

Türklerin köy ve şehir halkı içine, tabir câizse, bu sızmaları ve böylece tesadüfen idareci seçkinler arasına dahil olmaları Osmanlı cemiyetinin Türk karakterini korudu ve kuvvetlendirdi. Öyle ki, zamanımızdaki inkilâp bile, kısmen haklı olarak, İstanbul ve Rumeli'nin kozmopolit medeniyetine karşı, Anadolu'nun kendisini ispatlaması, başka tabirle, Türklerin Osmanlılar üzerinde kazandığı bir zafer olarak tasvir edildi ki Devlet merkezinin Ankara'ya nakli ve ülke adının değiştirilişi bunun tipik bir ifadesiydi.

Modern Türkiye'de, Türkcülüğe dönüş için harcanan bilinçli çaba. Devletin idarî yapısının ve siyasal yönünün temellerini etkilemesi dolayısıyla siyasî bir önem arzeder. Ancak, bunun diğer alanlardaki et-

⁹ Le Rôle des Tribus... Op. Cit.

¹⁰ En yenisi: Les Déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, «Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul, XI (1949-50), 67-131; türkçe bölümü, pp. 524-69.

kileri sınırlı kalmıştır. Eski Türk medeniyetleri İslâmiyet tarafından, eski Türk kültürünün gerçekten bir canlanış göstermesine imkân bırakmayacak şekilde, tamamıyla silinmiş, unutturulmuş bulunuyordu. Tabiatıyla, bu yolda bazı teşebbüsler olmuştur ki bunların en kayda değer ve en tartışmalı olanı da dil reformudur (Dil devrimi. ç.). Aynı şekilde, bazan, daha çok bilinçli olarak, fakat bazan da tamamen pratik bir yoldan, halk tarzlarının adaptasyonları yapıldı. Meselâ hecelerin ağırlığı esasına (kısahğı - uzunluğu) dayalı Arap - Acem "Aruz"unun yerine hece vezninin kullanılması ve Türk melodilerinin, modern orkestral kompozisyonlarda yer alması gibi. Bunun en güzel örneği, Anadolu melodilerine dayanmakla beraber, çarpıcı bir şekilde Stravinsky'nin Petrushka'sını hatırlatan Karagöz süitidir. Fakat, Modern Türk edebiyatı ve san'atı, Avrupaya, bu gibi eskiden kalma ve halktan alınma malzemelerle sun'î bir tarzda yapılan denemelere nispetle, çok daha fazla bir şey borçludur. Türkçü akımın, Türkiyedeki gerçek önemi, bunun, cemiyetin daha derin tabakalarındaki ardı arası kesilmeksizin yaşamak ta devam etmiş olmasında aranmalıdır ki, şimdi, bu tabakalar su yüzüne çıkmaktadır ve bunun sonuçlarının tahmini gerekir. Wittek'in işaret ettiği gibi: "La Tuquie se Turquise." (Türkiye Türkleşiyor. Ç.)¹¹.

İSLÂM

Şimdi, üçüncü faktöre geliyoruz: İslâm'a. Bizzat Türk islâmlığına ki, bir husuf devresine rağmen, şimdi Türkiye'de gücünü yenilemiş olarak görünmektedir ve hâlâ Türk milletinin maâserî şuurunun büyük çapta önemli bir unsurunu -yegâne önemlisi değilse de- teşkil ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

Türkler, İslâmlığa, ilkönce sınırlarında rastladılar ve onların inancı, o zamandan bu zamana hep hudut islâmlığının bazı kendine has karakterlerini korudu: serhad insanlarının cihat'cı ve sâde dini¹². Türkler, birçok başka halklara yapıldığı gibi, islâmlığı kabule zorlanmış değillerdi; onların islâmlığı hiçbir baskı ve boyun eğme damgası taşımaz. Halife'nin sınırları boyunca, Batı'da ve Doğu'da, serhat savaş-

¹¹ Le Rôle des Tribus..., op. cit., p. 676.

¹² Türk İslâmlığının gelişmesinde, serhatlerin ve serhat savaşçılarının (gâzîlerin) ehemmiyeti, Wittek tarafından 1925 denberi yayınladığı notlar, makaleler ve monografilerde incelenmiştir (Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, LXXIX, 238 ff.) Genel bir inceleme için şu eserine bakınız, burada daha önceki etüdlerine atıflar mevcuttur: The Rise of the Ottoman Empire (London, 1938).

çıları (Gaziler. Ç.) İslâmiyetin ilk zamanlarındaki sâdeliğini, mücahitliğini ve özgürlüğünü hâlâ muhafaza ediyorlardı ki bu nitelikler, eski İslâm teokrasisininin bir doğu imparatorluğuna dönüşmesi sırasında, başka yerlerde ortadan kaybolmuştu. İmparatorluğun her tarafında, yeni düzene kendilerini uyduramıyanlar, maddî ya da manevî sebeplerden dolayı, içlerinde sınır boylarının çağrısını duydular ve serhat adamlarının birliklerine katılarak kâfire ve putpereste karşı, Allah, zafer ve ganimet için savaştılar. En önemli iki sınırdan biri olan Orta Asya'da Türklerin çoğu, gezginci (dâî'ler)misyonerler ve mistikler tarafından ihtidâ ettirildiler, ve hâlâ putperest kalan akrabalarına karşı sürdürülen mücadeleye katıldılar ve Halife'nin savaşçılar sınıfı, gitgide, hemen hemen sadece Türklerden oluşan bir hale geldikten sonra, bu sınıfta hâkim bir rol oynamaya başladılar. Onuncu Yüzyılın sonunda İslâm'da ilk bağımsız Türk Hükümdârı olan Mahmud-u Gaznevi, Türklerden oluşan bir orduyu Hindistan'ı fethetmek üzere, büyük çaplı bir sınır savaşına sevk için iktidarını kullandı. Onbirinci Yüzyılda Selçukîler, yeni bir Türk akıncıları dalgasını Güney - Batı Asya'ya yönelttiler ki, bu hareket, İslâmlığa, Bizans İmparatorluğundan yeni topraklar kazandırdı, ve İslâmlaşmış Doğu'ya, büyük Avrupa taarruzunu temsil eden Haçlı Seferlerine dayanmaya ve icâbında bunu geri püskürtmeye kaabiliyetli kılacak maddî unsuru ve din gayretini aşıladı.

Türk serhat adamlarının islâmlığı, böylece, İslâmiyetin merkezlerini teşkil eden yerlerin islâmlığından farklı bir nitelik gösteriyordu. Irak'a ve Mısır'a memlûk sıfatı ile getirilmiş ve eski İslâm merkezlerinin pek değişik atmosferi içinde yetiştirilmiş olan diğer kardeşlerinden farklı olarak, Türkler, sınır topraklarında islâmlaştırıldılar ve eğitildiler ki, onların islâmlığı, başlangıçtanberi, sınır hayatının özelliklerini taşıyordu. Onların hocaları; dervişler, gezginci münzeviler ve mistiklerdi ki, genellikle bunlar Türk asıllıydılar ve şehirlerin ilâhiyatçılarının ve medreselerinin öğrettikerinden pek farklı bir iman aşılıyorlardı. Abbâsiler Bağdat'ının incelikleri -ya da gevşeklikleri-, muhtelit bir şehir medeniyetinin yumuşak, teklifsiz toleransı ve farklılıkları, ya da mezheplerin kılı kırka yaran inhisarcı taassupları bunlara göre değildi. Bunların imanı, bir mücahit imanı idi. Hâlâ, ilk müslümanların, ilk zamanlardaki ateşi ile ve dürüstlüğü ile dolu bir mücahit imanı. Bir savaşçılar dini ki, inancı bir savaş sayhası, dogma'sı da "Silâh başına!" çağrısıydı. Bu, Anadolu'ya, ilk Türklerin getirmiş oldukları bir iman ve telkin idi. Böylece; gaazi, derviş ve göçepe fâtipler Yarıma da'yı fethedip, müslümanlaştırıp, kolonileştirdikten sonradır ki eski İslâm geleneğinin Devlet İdaresi ve medeniyeti yeni bir sultanlığın şehir

leri haline gelen topraklarda yerleşti ve serhat adamları ile dervişler ise Batı'nın, Ege ve Avrupa kıyılarında, kendilerine yeni maceralar aramak üzere gene yola koyuldular. Gaaziler, Batıya doğru yürüyünce, onların fethetmiş oldukları Anadolu toprakları Selçuk İmparatorluğunun bir Eyaleti oldu ve İslâm hayat tarzının geleneksel kalıbı, tedricî bir şekilde, ülkeye damgasını vurdu. Müslüman bürokratlar ve yazarlar, fakih'ler ve ilâhiyatçılar; tüccarlar ve zenaat erbabı yeni kazanılmış topraklara, beraberlerinde Klâsik İslâmın kadîm, yüksek seviyeli ve şehirli medeniyetini getirerek, gelip yerleştiler. Böylece, Osmanlı sınır halkının Ege'de ve Balkanlarda kazandığı yerler, zamanla yeni bir İslâm İmparatorluğuna dönüştü. Sivas ve Kenya'nın fethinden sonra, önce Bursa, daha sonra Edirne, ve nihayet İstanbul, müslüman hayat ve kültürünün merkezleri olan sünnî islâmlığın bütün ihtişamı ile donanmış İslâm şehirleri haline geldiler.

Kuruluşundan batısına kadar, Osmanlı İmparatorluğu, İslâm iktidar ve imanının yüceltilmesine ya da savunulmasına adanmış bir devlet olarak yaşadı. Altı yüzyıldanberi Osmanlılar hemen hemen fasilsiz bir şekilde Hristiyan Batı ile savaş halinde bulundular: başlangıçta Avrupa'nın geniş bir kısmı üzerinde İslâm hâkimiyetini tesis için girişilmiş savaşlar -ki çoğu başarılı idi-, sonraları da Batı'nın fasilsiz karşı-hücumlarını durdurmak ya da geciktirmek için başvuru uzun süreli ric'at harekâtında görülen savaşlar.. Batı ile yüzyıllar boyu sürmüş bu mücadele, Türk İslâmlığının asıl köklerinde yatan kaynakları ile Türk cemiyetinin ve müesseselerinin tüm yapısını etkilemekten hâli kalmadı. Zira, Osmanlı Türkü, onun, ilk İslâmlığın bütün merkezlerini içine almış İmparatorluğu, İslâm'ın bizzat kendisi demekti. Osmanlı Vekayî-nâmelerinde İmparatorluk topraklarından "İslâm ülkesi" (Dâr-ül-İslâm. ç.) olarak bahsedilir. Onların hükümdârı "İslâm Pâdişâhı"dır. Ordular, "İslâm askerleri"dir; dinî reisleri "İslâm'ın şeyhi" (Şeyh-ül-İslâm. ç.) dir. Onun halkı, kendisini, herşeyden evvel ve herşeyden fazla "müslüman" olarak bilir. Gerek "Osmanlı", gerek "Türk" terimleri, evvelce gördüğümüz gibi, modern zamanlardaki mânâları ile kullanılmaları nispeten, yeni olan terimlerdir, ve Osmanlı Türkleri kendilerini İslâmla bir saymışlar ve kendi hüvviyetlerini, belki de başka hiçbir müslüman kavimde görülmemiş ölçüde, İslâmın içinde eritmişlerdir. İşin garibi, Türkiye'de, Türk kelimesi hemen hemen kullanılmaz olduğu zamanlarda -kötü mânâda kullanılması hariç- Batı'da "müslüman"ın eşanlamlı karşılığı (synonym'i) olarak kullanılmaya başlanmıştır, ve islâmlığı kabul etmiş, bir Batılı için "Türk oldu" denmiştir. Hattâ bu dın değıştirme olayı Fez'de ya da İsfahan'da vâki olsa bile.

Kendi benliğini İslâmı birleştirmenin, kendi hüviyetini İslâm'da bulmanın karşıt - ağırlığı da, Türk İslâmının o son derece ciddiye-tidir ki, İmparatorluğun en parlak günlerinde, kendini vazifeye ve ci-hâda adama duygusunda belli eden bu derece ciddiyetin, İslâm Tarihinde, Halifeler Devri de dahil olmak üzere, hiçbir benzeri yoktur. Abbâsî Halifelerinin hangisi, Muhteşem Süleyman'la mukayese edilebilecek bir nitelik gösterebilir? İlk Osmanlı Sultanlarını harekete getiren dinî ve manevî amaca o vargücüyle bağlanmış ve sadakat duygusu ile kıyaslanabileceği bir hali; ölmek üzere olan yaşlı bir Sultan - Muhteşem Süleyman'ı - Pâytaht'ın rahatlıklarını terkettirip yeni bir Macar savaşının şartlarına ve muhakkak bir ölüme götüren o önüne geçilmez vazife şuru ile kıyaslanabileceği bir şeyi, meselâ Abbâsî halifelerinin hangisi gösterebilir?

İslâmı, hususî hayatın ve devlet hayatının hakikî temelleri haline getirme hususunda Osmanlı çabalarındaki ciddiyetin en açık şekilde görülebildiği alan, belki de, Hukuk alanıdır. Schacht'ın, yakın zamanlarda bize hatırlattığı gibi¹³, Osmanlı sultanları, Şeriat'a, İslâmın ilk zamanlarındanberi yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmış herhangi bir müslüman devletten çok daha büyük nisbette bir gerçek müessiriyet bahşetti. "Osmanlı Kanunnamesi" bunun bir istisnâsı değildir. Zira bu, hiçbir anlamda bir yasama tasarrufu, bir kanun ısdarı demek değildir. Belki sadece, idârî ihtiyaçlar için resmî memurlarca kaleme alınmış ve mevcut hukukî tatbikatı formüle etmekte olan bir kurallar dizisidir. Hattâ, bir mânâda denilebilir ki, ilk defa Şeriat'ı, Devletin gerçekten müessir hukuku yapmak, onu bütün ülkede uygulamak ve onu tatbik eden mahkemelere ve adlî teşkilâta tam bir mutâberiyet ve otorite bahşetmek için, hakikaten gayret sarfetmiş olanlar Osmanlılar olmuştur. Abbâsî kadılarının durumu, Osmanlı meslektaşlarının yanında pek zavallı kalır. Abbâsî kadıları, Merkezî otoriteler tarafından tayin edilirler, ve bu otoritelere karşı sorumlu olup kazâ faaliyetinin önemli sahalarını bu otoritelere bırakmaya mecbur bulunurlardı. Aynı şekilde, kendi hükümlerinin icra ve infazı hususunda da onlarla oldukça söz götürür bir işbirliğine de razı olmak durumundaydılar. Buna karşılık, Osmanlı kadısı ise, kendi adlî faaliyet bölgesi içinde merkezî otorite demekti ki bu bölgeye Osmanlı taşra idaresi sisteminde "Kazâ" denmesi de anlamlıdır. Kazâ, yani bir Kadı tarafından idare edilen bölge. Tıpkı, Vilâyet'in bir Vali tarafından idare edilen bölge olması gibi. Bundan başka o, adlî ve ilâhî otoritelerin şerefli ve kudretli bir mertebesini

¹³ J. Schacht, *Esquisse d'une Histoire du Droit Musulmane* (Paris, 1952) p. 79.

temsil ediyordu. Askerî ve siyasi müesseselerle olan herhangi bir ihtilâfta, Devlet Merkezindeki Şeyh-ül-İslâm ile iki Kazasker'in başkanlığı altında toplanan bu otoriteler onu desteklemeye hazır bulunuyorlardı. Osmanlı kadısı o kadar itibarlı ve muhteremdi ki, bizzat Sultan, bile, bayramlaşma merâsimlerinde Kadı huzura girince, onu ayağa kalkarak kabul ederdi. Bu kural Hânedân-ı Osmânî Kanunnamesinde tanzim edilmiştir¹⁴. Abbâsî halifeleri, nazari olarak, Mukaddes Kanuna tâbi idiler. ve onu ihlâl ettikleri takdirde azledilebilirlerdi. Fakat, bu kural, kendisini uygulayacak herhangi bir otorite veya mekanizma mevcut olmadığından ölü bir madde idi. Osmanlılar ise, Sultanın Hal'ine yetki verme kudreti ile donatılmış bir yüksek dinî otorite tanıdılar ki bu Şeriat'ın en yüksek mahkemesi idi. Bu otoritenin, yani Şeyh-ül-İslâm'ın, fiilî rolü, esas itibariyle, siyaset adamlarının ve şahsiyetlerin etkileri ile belirleniyordu. Bizim bakış açımızdan önemli olan husus, her ne olursa olsun, böyle bir otoritenin, böyle bir kaza yetkisi ile mücehhez olarak mevcut olması ve tanınmış bulunmasıdır .

Türk İslâmlığının diğer bir karakteristik hususiyeti -ki başka türden olmakla beraber buna benzer önemdedir- zimmilere uygulanan sosyal ayırtgözetmedir (Segregation). Osmanlı İmparatorluğu, İslâm Hukuk ve geleneğine uygun olarak, diğer dinler hakkında müsamahalı idi. Onun hristiyan ve yahudi teb'aları, bütünü ile, barış ve güven içinde yaşadılar. Fakat bunlar, kendi ayrı cemaatleri içinde, ve kendi ayrı hayatları ile, müslümanlardan tamamiyle ve kesinlikle ayrı tutulmuşlardı. Onlar, vaktiyle Bağdat'da ve Kahire'de olduğu gibi, müslüman cemiyetine serbestçe karışmaya, ya da Osmanlı fikir hayatına zikre değer bir katkıda bulunmaya hiçbir zaman muktedir değillerdi. Arapların Altın devrindeki hristiyan şairlere ya da yahudi bilginlere benzer herhangi bir şeye Osmanlılarda rastlanmaz. Müslümanlığı kabul etmiş olanların süratle benimsenmesi ve temsil edilmesine mukabil, bunu kabul etmemiş olanlar o kadar kesinlikle dışarı tutulurlardı ki bugün bile, İstanbul'un fethinden/beşyüz yıl geçtiği halde, şehirdeki rumlar da, yahudiler de, hâlâ, Türk diline tasarruf edemezler, oysaki bunlar lisan öğrenme kaabiliyetinden mahrum kimseler değildirler. Hristiyan Araptan sözedilebilir, ama, hristiyan Türk saçma bir sözdür ve iki terim arasında öyle bir ziddiyet vardır ki biraya gelemes¹⁵. Lâik Cumhuriyet-

¹⁴ Köprülü, «Bizans Müesseselerinin... Tesiri...», p. 79.

¹⁵ Türkçe konuşan Dobruca gagauzlarını tasvir için kullanılan «Hristiyan Türk» terimi tabiatıyla, sadece ilim dilinde kullanılmaktadır.

ten otuz yıl sonra dahi, Türkiye'deki bir gayrı-müslime "Türk vatandaş" denebilir ama hiçbir zaman Türk denmez.

Türk islâmlığının ilk karakteristik özelliği, işaret ettiğimiz gibi, -garip bir şekilde- Türklerin kendi benliklerini İslâm içinde eritmelerinde gösterdikleri aşırılıktır. Diğer özelliklerini de bulabiliriz: tabiatıyla, ilkönce, Türkiye'de diğer müslüman ülkelerinin çoğunda olduğu gibi, ilâhiyatçıların şekilci, dogmatik dininin yanısıra gelişmiş ve halkın gerçek dinî inanç ve ibâdetine çok daha büyük ölçüde tekabül eden, dinin popülar, mistik ve az ya da çok i'tizâlî (heterodox) şekillerine bakmamız gerekir. Türk müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun dinî bağlanışlarına hükmetmiş olan, hattâ hâlâda hükmetmekte devam eden çeşitli tarikatlerde, muhakkak ki, Türklerin İslâm -öncesi inançlarının, ya da İslâm -öncesi gelenek ve âyinlerinin çoğu muhafaza edilmiştir. Türk bilginleri, Orta Asya'dan kalma geleneklere dikkati çekerek Orta Asya Türklerinin müslüman olduktan sonra da muhafaza ettikleri ve muhtelif kisveler altında Batı'ya birlikte götürdükleri şâmânizm hattâ budizm ve maniheizm unsurlarına işaret ettiler. Halkın dinî hayatında, müslüman - hıristiyan - hatta isterseniz Türk - Rum karması kalıntılar hiç de daha az önemli değildir: Sayısız müşterek Evliyalar ve Kutsal yerler, müşterek şenlikler, yortular, müşterek dinsel uygulamalar ve inançlar...

Halk seviyesinde bazı kalıntıların sürüp gitmesi, İslâmiyette hemen hemen evrensel bir şeydir ve bunun benzerlerine Avrupa'da Celte'lere, Cermen'lere ve Sloven'lere ait âdetlerin hıristiyanlaşmış bir şekilde sürüp gidislerinde rastlanmaktadır. Halk İslâmlığı gerek ilâhiyatçılar, gerek Devlet tarafından daima kuşku ile karşılanmıştır. Ve Türkiye'de bu durum, belki, bütün başka yerlerde olduğundan daha fazla böyledir. Hattâ bugün bile, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti resmî İslâmiyetin (Ortodoxy'nin) sınırlı bir canlanışını hoşgörü ile karşıladığı, hattâ cesaretlendirdiği halde, tarikatların faaliyetine delâlet eden bütün gösterileri tam bir şiddetle tenkil etmektedir ki bu, anlamlıdır.

Bununla beraber, biz, Osmanlı İmparatorluğundaki İslâmlığın en karakteristik özelliklerinden birine, halk seviyesinde değil, resmî İslâmlık seviyesinde rastlamaktayız ki buna zaten daha önce atıfta bulunmuştuk ve ben buna «Architectonic» adını vermeyi denemiştik. Burada, İslâm tarihinde ilk defa gerçek bir müessesevi yapı yaratılmıştır. Meslekten din adamlarının, kendilerine tanınmış belli fonksiyonları ve yetkileri ile belli bir hiyerarşisi, Hıristiyan kiliseleriyle ya da eski İmparatorlukların Rahiplikleri ile mukayese edilmeye değer bir meslekten

din adamları teşkilâtı ihdas edilmiştir. «İslâm'da ruhbanîyet yoktur» hadisi teolojik anlamda doğrudur, yani mü'min ile Allah arasında —bir din adamı aracılığıyla uygulanacak— hiçbir takdis, hiçbir vaftiz merasimi yoktur. Fakat aynı hüküm, sosyolojik ve politik mânâda alınca, doğru olmaktan çıkar. Osmanlıların büyük dinî müessesesinin kökleri, hiç şüphesiz, Büyük Selçuk Sultanlığına kadar geri götürülebilir ki bu zamanlarda mektepler ve bunların mensupları, İsmailîlerin misyonerliğine (dâîler) ve Fatımîlerin misyonuna karşı çıkabilmek, bunlardan gelen tehdidi karşılayabilmek için teşkilâtlanmışlardı. Fakat, dinî müessesese, yalnız Osmanlı Devletinde kemâline erişmiş ve imanın ve kanunun bekçiliği görevini yerine getirebilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun vârisi olan bütün müslüman devletler, hâlâ Osmanlı İslâmlığının damgasını taşırlar ve Osmanlı usûü teşkilâtlanmış ve müesseseleşmiş dini devam ettirirler. Ancak bir tanesi müstesnâ : «Türkiye». Orada, İslâmın, Devlete ve cemiyete nüfuz derecesi vaktiyle en son haddine varmış olduğu için, buna karşı tepki de hepsinin en şiddetlisi oldu. Kemâl Atatürk'ün lâik reformlarının hikâyesi, tekrarlanmasına ihtiyaç duyulmayacak kadar iyi bilinmektedir : İslâmî müesseselerin kaldırılması, Şeriat'ın ve ondan esinlenmiş sonraki Kanunnâmelerin ilgası, dinî hiyerarşinin yıkılması ve diğerleri... Son birkaç yıl içinde dine sınırlı bir dönüş vâki oldu. Bunu başka bir yerde uzun uzadıya tartıştım ve şimdi o mevzua dönecek değilim¹⁶. Yeni dinî akımın kaynağı karmaşıktır : bu kaynak, kısmen, Türkiye'de hâkim olan yeni hürriyetten faydalanan eski din adamlarının; yani İmparatorluk kalıntılarının yeniden ortaya çıkmasıdır, kısmen de derin bir şekilde dindar olan halkın, Adnan Adıvar'ın deyimi ile, Türkiye'yi bir pozitivist türbesine çeviren lâik inancın soğukluğuna, boşluğuna karşı duyduğu isyandır. Asıl problem —ki pek büyük bir problemdir— şudur : İslâm imanının bir canlanması, son yüzyıl içinde başarılı olmuş olan sosyal, siyasi ve kültürel reformlarla nasıl bağdaştırılacaktır? Bugünlerde Türkiye'de birçok kişi bir Türk Reformuna olan ihtiyaçtan bahsediyor ve bir Türk Luther, bir Müslüman Lüther arıyor. Şahsen ben, bu konuda pek şüpheliyim. Türk dehası, Anglo - Saksonlar gibi, nazariyatçı, teoriler peşinde koşan bir zekâ olmaktan ziyade, pratik bir zekâdır. Benim kanaatimce Türkler bir Luther ya da bir Calvin yaratmaktan hoşlanmazlar. Fakat öte yandan, Anglikan Kilisesinin bir Türk - Müslüman mu-

¹⁶ B. Lewis : *Islamic Revival in Turkey*, «International Affairs, XXVIII (1952), 38 - 43. Kısmen farklı bir görüş için bakınız : L. V. Thomas, «Recent Developments in Turkish Islam», *Middle East Journal*, VI (1952), 22 - 40.

adilini ihdas etmeyi başarabilirler ve belki de bu, onların amaçlarına pek âlâ hizmet edebilir.

Şimdi biz, Türk hayat ve kültüründeki üç ana eğilimi gözden geçirmiş bulunuyoruz. İçinde yaşadığımız zamanda bunlara bir dördüncüyü ilâve etmemiz gerekir : Batı medeniyeti. Bu, dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi, mevcut düzene karşı olan yıkıcı etkisi ile karşımıza çıkar. Bu incelemenin baş kısmında, Türkiye'deki Batı tesirlerinin şekilleri ve sonuçları üzerinde bazı müşahedeler sunmuştum. Batılılaşma, —bir başka etüdün konusu olduğu için, şimdi ona birşey ilâve edecek değilim—. Bununla beraber, sonuç'da, pek kısa olarak, başlamış olduğum noktaya dönmekten, yani, Türkiye'nin diğer Orta Doğu devletlerinden olan farklılığına dönmekten ve eğer mümkünse, onu anlamaya ya da hattâ tanımlamaya doğru biraz daha ilerlemekten hoşlanacağım.

Kanaatımca iki nokta, iki kavram vardır ki Modern Türkiye'yi, müslüman komşularından ayrı olarak ele aldırın ve onu Batı Dünyasının hem meziyetlerine hem kusurlarına daha fazla yakınlaştıran bu görünüşleri ve karakteristik özellikleri onlara nisbet ederek açıklayabiliriz. Bunlardan biri *süreç* (process) kavramıdır (vetire, zaman içinde oluşma) yani, birbirini izleyen olaylar dizisini, basit bir olaylar serisi olarak değil, fakat zaman içinde oluşan bir süreç, organik terimlerle, bir gelişme, bir inkişaf olarak görme eğilimi. İkincisi ise organizma kavramıdır, uzviyet kavramı. Uzvi bünye, ya da organik yapı'dır. Yani, bir bütün'ü; birbirleri ile birleştirilmiş, ayrı ayrı varlıklardan yapılma basit bir yığın olarak değil; belki birbirleriyle münasebet içinde ve karşılıklı tesirleşme halinde yaşayan kısımlardan oluşmuş bir varlık olarak anlama eğilimi. Bu nitelikler, zannedirim, medeniyetin çağdaş Batı tipinin odak noktalarını teşkil ederler. Bunlar bizim, fizikî ve tabii ilimlerimizin ön şartlarıdır. Bunlar, bizim ferd ve gurup, insan ve kâinat tasavvurlarımızı tayin ederler ve böylece bizim müesseselerimizi ve düşüncemizi, devletimizi ve sanatlarımızı, endüstrimizi ve ilmimizi —hattâ Tanrı affetsin— dinimizi şekillendirirler. Birkaç örnek vermiş olmak için söyleyelim, Batı romanı ile Doğu masalı arasındaki farkı, Batı'nın portre sanatı ile Doğu'nun miniatürü arasındaki farkı, Batı'nın hayat hikâyesi ile Doğu'nun standart hayatı arasındaki farkı, Batı'nın devlet idaresi ile Doğu hükümdarlığı arasındaki farkı ve belki de, Batı'nın huzursuzluğu ile Doğu'nun sükûneti, rahatlığı arasındaki farkı meydana getiren bunlardır.

İster iyi, ister kötü olsun, bu nitelikler son birbuçuk yüzyılda Türk kamu hayatında, Devletin ve Hukukun yapısında, isteklerin, amaçların

ve siyasetin formüle edilmesinde ve yönlendirilmesinde, sosyal hattâ ferdi hayatın yeniden düzenlenmesinde gittikçe daha fazla müessir oldu. Bunlar, ilim ve sanat eserlerinin sırf taklidi olanın ötesinde yer alan bazı örneklerinde daha şimdiden farkedilir haldedirler. Bu nitelikleri taşıyan form'lar bugün Türkiye'de kesinlikle Batı menşelidir. Hattâ yakın zamanlarda Batı'dan alınmışlardır ve zaman zaman da kısa ömürlü olacağına benzemektedirler. Fakat biz, bir deneme niteliğinde de olsa, bunlarla, bunların benimsemesi yolunda toplumda bir istidat yaratmış olan Türk ve Osmanlı medeniyetinin kaliteleri arasında bir münasebet kurulup kurulamayacağını araştırmaya çalışabiliriz. Modern tarihinin tahlil ve terkip kabiliyeti, modern romancının karakter ve plân geliştirme yeteneği, sebepleri tartışan ve neticeleri tahlil eden üslûpları ile Osmanlı Vekaayinâme ve hatırat yazarlarında kendi öncülerini bulabilirler¹⁷. Hattâ modern anayasalı Cumhuriyet bile, tamamiyle bir ithal malı değildir. Hukuk ve hiyerarşi üzerine kurulmuş olan Osmanlı Devleti Klasik İslâmın şekilsiz ve değişen toplumundan daha fazla yakındır ona. Asıl problem —ki burada sadece değinmekten başka birşey yapmadım—, yani Türkiye ile Batı arasında daha derin yakınlıkların bulunup bulunmadığı problemi, sadece geçici bir ilgi konusu olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Son yıllarda (1955) reform hareketinin bütün başarıları ve ümitleri yeniden tartışma konusu haline getirilmiştir. Hattâ bir süre için, bu, tehlikeli olacağına benzedi. Daha uzun sürede ise, Türkiye'nin İslâm ile, Batı ile ve bizzat kendisi ile olan münasebetini tayin edecek unsur, Türk hayatının zamanımızdaki sathî ve sür'atli kıpırdanışları değil, belki, daha derinlerdeki rhytm'i olacaktır.

*
**

TARTIŞMA

Mr. KASKEL, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de tercüman olarak bulunduğu zamanlarda Türk halkının bütün sınıflarıyla olan şahsi denemesini ilâve ederek, Türklerde, onları diğer müslüman kardeşlerinden ayrı mütalâa ettiren belli başlı üç milli karakter özelliği gördüğünü söyler; Türklere has bir soy duygusu vardır ki bu, Muhammed'in şahsına kadar uzatılmaz. (Mr. SPULER ise, İranlılar için böyle bir sülâle duygusunun varolduğu kanaatindedir). Sapsağlam bir tok-

¹⁷ Bu nitelikler, tabiatıyla, belli bir nispette, en iyi müslüman vakaayiname yazarlarında görülebilir, özellikle Mongol devrinin büyük İranî tarihçilerinde. Bununla beraber, bunlar daha sonraki Osmanlı tarihçilerinin gelişme derecesine erismemişlerdir.

gözlülük, kanaatkârlık Türk karakterinin içine işlemiştir. Mr. KASKEL, İran edebî geleneği ile karşılaştırarak, Türk filologlarının kusursuzluğunu, ciddiyetini hatırlatır. Onların, Arap Grameri, vezni ve diğerleri... hakkındaki ders kitapları bir yana, Fîruz Âbâdi (1329 - 1415) nin (D. 1819) da Hâşim tarafından yapılan çevirisi, ya da Hâfız'ın (d. ca. 1597) de Sûdî tarafından meydana getirilen Şerh'i gibi eserleri Batılı Orientalistler için hâlâ son derece faydalı kaynaklardır, der. Nihayet Mr. KASKEL, kendisinin, Türk millî karakterinde müşahade ettiği o güven dolu samimiyete dikkati çeker. Biz, bunun, hattâ resmî yazışmalara bile aksettğini gördük. Macaristan'daki Esterhazy, Türk Belgeleri Mecellesi'nde olduğu gibi. (The Esterhazy corpus of Turkish documents).

Mr. MINORSBY, fikirlerinde Mr. KASKEL ile uyuşmaktadır ve şunu ilâve etmektedir : Türk dininin halkçı karakteri, Türk cemiyetindeki bir yarığa, bir çatlağa alâmettir : aydınlar, büyük kitlelerce anlaşılmaz kişilerdir. Halkta, Osmanlı İmparatorluğu hâlâ yaşamakta devam etmektedir. Bir büyük şehrin pazar yerinde kolayca müşahade edilebileceği gibi. Bundan başka coğrafî farklılıklar vardır : İstanbul, Türkiye'nin iç bölgelerinden farklıdır. Türk karakterindeki en çarpıcı özellik, Türk samimiyetidir, onlar, dinsiz insanları hor görürler.

Mr. CAHEN, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Bizans tesirleri meselesinde tafsilâta girer. Farzedilen bu etki hakkında o kadar hakikatten uzak saçmalıklar yazılmıştır ki, bugün biz bunlara karşı aşırı bir reaksiyon içinde bulunuyoruz. Bizim, muhtemel ve mümkün tesirlerin farklı sahalarını birbirinden tefrik etmemiz gerekir : dinî, idarî, ya da günlük hayatın basit özellikleri ile ilgili sahalardaki tesirler.

Hiçbir dinî tesire rastlamayışımıza şaşmamalıyız; fakat, tamamen aynı şekilde, bütün Bizans idarî teşkilâtı, Selçukîler devrinin küçük Asyası'nda ortadan kaldırılmıştı. Selçuk Devleti, hiçbir yeni Bizans temayülüne müsaade etmeksizin, İran Selçuklarının geleneklerini kesinlikle devam ettirmiştir. Diğer taraftan, günlük hayatın seviyesine inerek (onun ekonomik teşkilâtı, mahallî düzenlenişi ve diğerleri...) bu sahada, bir evvelki rejimin bütün usullerinin bir hamlede bertaraf edilmiş olması gibi bir meselenin asla düşünülemediğini görürüz. Selçukîlerin ve bunların ajanlarının «Türk» kelimesinin geçtiği, Türk'le ilgili herşeye karşı derin bir küçümseme hissi ile dolu olduklarını müşahade ediyoruz.

Mr. CAHEN, henüz yayınlamadığı bir makalesi için, üç yıl önce. «Selçuknâme» adlı küçük bir kitabı incelemiştir. Eser, onüçüncü yüzyıl

sonlarında, Konya'da yaşamış ve ismi belirtilmeyen bir küçük burjuva tarafından yazılmıştı. Bu eserin yazarı —ki Selçuk Devletinin görüş açısını bile temsil etmiyordu—, belki sadece, Selçuk Küçük Asya'sının basit bir orta sınıf insanının kanaatlarını aksettiriyordu— Türk terimini, münhasıran, «barbar» ve «tahammül edilmez» Türkmen sınır halkı için kullanıyordu.

Aynı devrede, hattâ bu kaynaktan daha önceki bir tarihte, ülkeden geçen yabancı seyyahlar, Türkiye terimini, Küçük Asya'yı ifade etmek üzere kullanırdı. Onların nazarında ülke, her ne kadar yerli halk orada yaşamakta devam ediyorsa da, gene «Türk Ülkesi» idi, zira onlar, bu halkın, tamamıyla Türk etno-politik çerçevesi içine katılmış, onunla bütünleşmiş bulunduğu farkındaydılar. Aynı seyyahlar, Suriye veya Mısır'ı ayrı bir etnik adla ifade etmeyi, uzun uzadıya düşünmüyorlardı. Onlar için bu ülkeler de Türk Yakın Doğu'suna ait idiler.

M. BRUNSCHWIG, birçok türkologun yardımını istediği halde, bir türlü çözemediği özel bir problemi anlattı. Bu, haftalık pazar'larla değil, belki zaman aralıkları ile tekrarlanan büyük Köy Panayrıları ile ilgiliydi. Türkçe Panayır kelimesi, muhakkak ki yunancadaki «panagyris» dir. Biz, Bizans İmparatorluğunda onikinci yüzyıldanberi fuar'ların yapıldığını biliyoruz. Fakat bunlar, helen ya da helenleştirilmiş topraklarda çok daha öncelerinden beri yapılmakta olmalıydılar. Bunlar, dinî Haç merasimleri ile birleştirilmişlerdi ki adları bundan dolayı «panagyris» dir. Diğer taraftan bir gelenek daha biliyoruz ki, bu, helenik değildir. Anadolu'ya hastır, ya da Selçuk Türklerinden gelmedir. M. BRUNSCHWIG'in Ankara Üniversitesinde Profenör Osman Turan'dan öğrendiği gibi bu panayırılar onüçüncü yüzyıldanberi mevcutturlar ve içlerinden bir tanesi özel bir önem taşımaktadır ki buna Orta Anadolu'da «Yabancı Pazar» deniyordu. Yani Doğu ve Uzak Doğu örneklerine göre açık havada kurulan, «Bozkır Pazarı» (ya da «sahra pazarı» ç.).

Biz burada çok karışık görünen bir menşe problemi ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bunun idarî ya da siyasi bir tatbikatla ilgisi yoktur. Belki pratikte, bu halkların Ortaçağdaki ekonomik hayatının şekillendirdiği devamlı bir temel ile ilgilidir ki bunun ispatlanması çok zor olmaktadır.

Bundan sonra M. BRUNSCHWIG, diğer bir fikirler dizisini izliyerek, şimdiki konferansın problemini ve bunun geleceğini ele aldı. Bunun, İslâm hakkında bir konferans değil, fakat İslâm Medeniyeti üze-

rinde ilk milletlerarası konferans olmasından hoşlanacağını söyledi ve bunun ilerdeki muhtemel tertip şekli hakkında bazı teklifleri olduğunu hatırlattı. M. BRUNSCHWIG, herkesin kendi tebliğini okuduğu, bunun az yada çok dikkatle dinlendiği ve sonunda kurulabilen şahsi temaslardan başka, akılda birşey kalmadığı bazı milletlerarası büyük kongrelerdeki durumun önlenmesini arzu ettiğini bildirdi. Bu mahzurun, konferansın bir veya iki «ilgi merkezi» etrafında yoğunlaşması halinde bertaraf edilebileceğini hatırlattı. Şimdi burada, pek geniş bir genel konu üzerinde, ilk olarak, biraraya gelme fırsatı bulunmuştu. M. GRUNEBaum ,konuya, ilk defa içinde muhtelif görüşlerin birbirleriyle karşılaştırılabileceği böyle geniş ve esnek bir çerçeve tahsis etmekte muhakkak ki haklı idi. Gelecekte, gerekirse birden fazla konferansa yer verilebilecek ve her birinde JEAN BODIN Derneği'ndeki gibi iki üç ilgi merkezi tesbit edilebilecek bir program yapılmalıydı. Bu takdirde, gelecekte yapılacak muhtemel konferanslar için konu tekliflerine ihtiyacımız olacaktı ki, bu konular, bunların tertip heyetlerince işlenebilsin. M. BRUNSCHWIG'in kendisi, gelecek konferansın ilgi merkezleri arasında yer almasını görmekten hoşlanacağı aşağıdaki konuyu formüle etti :

«İslâm tarihine uygulandığı şekli ile, «Gerileme» ve «Durgunluk» kavramının araştırılması ve hadisenin sebeplerinin incelenmesi.»

M. GRUNEBaum, bu telkifi memnuniyetle kabul etti ve İslâmologların üstesinden gelmeye çalıştıkları muazzam malzeme yığınlarının elden geçirilmesine bağlı olan İslâm tetkikleri üzerinde işbirliği yapmanın zaruriliğini vurguladı. Telkin edilen konu pek ilginçtir ve elbirliğiyle incelenmeye başlanması lâzımdır. Bununla beraber, projenin malî güçlükleri ciddi mülâhazaları davet etmektedir.